

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

У статті обґрунтовано актуальність проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей вимушених переселенців в умовах сучасної соціально-політичної ситуації в державі. Розглянуто різні підходи до визначення поняття соціально-педагогічної підтримки. Проаналізовано педагогічну, психологічну та соціологічну літературу з означеної проблеми. Розкрито сутність понять “діти із сімей вимушених переселенців”, “соціально-педагогічна підтримка дітей із сімей вимушених переселенців”.

Ключові слова: соціально-педагогічна підтримка, вимушені переселенці, переселенці із зони АТО.

Складна соціально-політична ситуація в державі, детермінована агресією Росії, зумовлює зростання економічної кризи та ряд соціальних проблем населення. Внаслідок анексії Криму сусідньою державою та ведення бойових дій на Сході України різко зросли масштаби вимушеної зміни громадянами місця проживання, при цьому кількість тимчасово переміщених осіб постійно зростає. Зокрема, станом на 24 лютого 2015 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 069 809 переселенців або 758 836 сімей з Донбасу і Криму, а станом на 25 травня 2015 року їх кількість уже становила 1 307 432 переселенців або 1 029 168 родин, при цьому близько 50% з них – це діти, пенсіонери та інваліди.

Внаслідок вимушеної міграції загострюється низка соціальних, політичних, психологічних проблем. Найбільше в цій ситуації страждають діти, оскільки переживання стресу від перебування в зоні військового конфлікту, переселення, пристосування до нових умов перебування може негативно вплинути на розвиток особистості, психічне і фізичне здоров'я. Це актуалізує потребу у соціально-педагогічній підтримці дітей із сімей вимушених переселенців у місцях їхнього тимчасового поселення.

Масова вимушена міграція – серйозний обмежувальний фактор для розвитку та соціалізації дітей-переселенців, який підлягає врахуванню у сучасній ситуації. Вона підсилює гостроту й актуальність прийняття оптимальних рішень у сфері соціальної політики, соціально-педагогічної та соціальної роботи, вибору ефективних соціально-педагогічних технологій у роботі з такими дітьми.

Отже, ця сфера життєдіяльності країни потребує осмислення, узагальнення щодо подальшого розвитку та необхідності соціально-педагогічної підтримки дітей із сімей переселенців з зони АТО.

До розв'язання проблеми правового статусу біженців і вимушених переселенців зверталися Т. Є. Анісімова, В. М. Стещенко, Н. М. Грабар, І. Г. Ковалишина, О. В. Кузьменко та інші. Загальнотеоретичні проблеми соціальної роботи з такою категорією населення відображено у роботах Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова, М. П. Лукашевич, І. І. Мигович та інших. Питання власне соціальної роботи з біженцями висвітлюються у праці О. А. Малиновської та інших. Досліджували процеси міграції (переселення), визначали її та класифікували різні дослідники (соціологи, філософи), а саме: Н. Гринда, А. Дмитрієв, В. Іноземцев, О. Мазін, Є. Макознак, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, О. Ровенчак, А. Сові, В. Шелюк та інші.

Наявні роботи стосуються тільки окремих розділів соціального захисту біженців і вимушених переселенців. Більш розробленою є теорія соціальної політики перехідного періоду, але в ній, по суті, така специфічна соціальна група, як діти із сімей вимушених переселенців, не одержала належного місця, якого вона заслуговує згідно з гостротою ситуації й особливостями потреби соціально-педагогічної підтримки.

Оскільки наше дослідження зосереджується на здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей із сімей вимушених переселенців, зупинимось детальніше на її визначенні.

Поняття соціально-педагогічної підтримки як наукової категорії з'явилося недавно і змінювалося з розвитком соціальної педагогіки.

Соціально-педагогічна підтримка особистості розглядається науковцями з позицій різних наукових підходів: системного, процесуального, культурологічного, гуманістичного,

середовищного, соціального, особистісно орієнтованого та діяльнісного.

Згідно із системним підходом, соціально-педагогічна підтримка визначається як безліч компонентів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним і утворюють на основі цього певну цілісність та єдність.

Процесуальний підхід передбачає послідовну зміну конкретних явищ як єдність якісно-кількісних станів і змін в їхній динаміці; як сукупність послідовних дій і взаємодій для досягнення того чи іншого результату.

Культурологічний підхід розглядає соціально-педагогічну підтримку як комплексне багаторівневе явище, що охоплює весь спектр культурних напрямів (наявних у певній освітній установі), особливості співтворчості в процесі самопізнання та самореалізації дітей з урахуванням субкультур педагогів, школярів та їхніх батьків, рівень їхньої загальної культури (культурний творчий потенціал) і механізми реалізації соціально-педагогічної підтримки.

Відповідно до гуманістичного підходу, соціально-педагогічна підтримка людини може здійснюватися упродовж усього її життя, спрямовується на вирішення її індивідуальних проблем та створення умов для розвитку особистості.

Середовищний підхід розкриває систему дій суб'єкта управління соціально-педагогічної підтримки і середовища, що забезпечує діагностику, проектування та продукування виховного результату.

Особистісно орієнтований підхід детермінований тим, що суб'єктами соціально-педагогічної підтримки школи є особистості вчителя, школяра і його батьків. Мета соціально-педагогічної підтримки в умовах освітнього закладу – розвиток особистості.

Соціальний підхід визначається тим, що уявлення про складники соціально-педагогічної підтримки є мінливими і залежать від ідеології та культури суспільства, ставлення до них соціального середовища.

Діяльнісний підхід до соціально-педагогічної підтримки означає, що вона формується, проявляється і розвивається тільки в процесі діяльності основних її учасників.

Розглядаючи поняття “соціально-педагогічна підтримка”, бачимо, що воно об'єднує соціальну підтримку та педагогічну

підтримку, а, отже, охоплює два аспекти: соціальний (надання соціального захисту особистості, що потрапила у складні життєві обставини) та педагогічний (надання допомоги індивіду у розвитку його особистості та індивідуальності).

Соціальну підтримку більшість учених (О. Безпалько, О. Дронова, О. Палій, Т. Семигіна, В. Скуратівський та інші) трактують як створення відповідних умов або надання допомоги з метою вирішення певної проблеми, які стосуються особистості, що перебуває у складних життєвих обставинах або переживає певні труднощі.

Підкреслюючи психологічне забарвлення соціальної підтримки, М. Філоненко зазначає: “соціальна підтримка – це почуття, що тебе підтримують інші. Соціальна підтримка включає чотири компоненти: по-перше, це емоційна підтримка (впевненість у тому, що про тебе хтось турбується, любить і піклується); по-друге, це оціночна підтримка (соціальне порівняння і відповідь на запитання, чи правильно я ставлюсь до того чи іншого явища); по-третє, це інформаційна підтримка (інформація про те, як сприймати явища); по-четверте, це інструментальна підтримка (отримання конкретної дієвої допомоги)” [7, с. 18–19].

Загалом, соціальна підтримка охоплює матеріальну допомогу, допомогу в організації харчування, лікування, забезпечення потрібного особистості рівня освіти, культури, умов організації дозвілля та відпочинку, забезпечення працевлаштування тощо. Тобто, цей вид підтримки пов’язаний переважно із задоволенням потреб у соціальній сфері, не передбачає врахування психолого-педагогічних особливостей індивіда і, зазвичай, має характер оперативної допомоги у складних життєвих обставинах. Тому надзвичайно важливим у соціально-педагогічній підтримці є саме педагогічний аспект.

Педагогічну підтримку вчені (О. Газман, Н. Касиціна, Н. Михайлова, М. Міркес, І. Фрумін, С. Юсфін) трактують як взаємодію педагога і вихованця, пов’язану із наданням превентивної та оперативної допомоги, зорієнтованої на вирішення проблем у навчанні, вихованні, самореалізації, самовизначенні.

Отже, поняття “соціально-педагогічна підтримка” означає надання оперативної та превентивної допомоги. Оперативну допомогу розглядають як виявлення і вирішення вже наявних

проблем. Превентивну – як допомогу дитині в особистісному зростанні й запобігання виникненню та усунення факторів ризику.

Зазначимо, що на сьогодні немає єдиного трактування соціально-педагогічної підтримки. Визначаючи це поняття, дослідники тлумачать його залежно від того, якому аспекту, соціальному чи педагогічному, віддають перевагу.

Деякі науковці об'єднують обидві позиції, тобто рівнозначно оцінюють педагогічний та соціальних аспект у визначенні соціально-педагогічної підтримки, а саме як:

- комплекс заходів педагогічного характеру, спрямованих на допомогу особі в кризовій ситуації, в умовах різких змін у процесі її життєдіяльності [3, с. 11];
- особливий вид діяльності соціального педагога, спрямованої на організацію ним превентивної та оперативної соціально-психолого-педагогічної допомоги у запобіганні або подоланні ситуацій, що порушують їхню життєдіяльність [1, с. 40].

Ми дотримуємося трактування саме в такому векторі, розглядаючи соціально-педагогічну підтримку відповідно до визначення в Енциклопедії для фахівців соціальної сфери. А саме як: систему заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямовану на надання допомоги особистості у процесі соціалізації з метою розкриття та розвитку її можливостей, орієнтовану на створення умов для подолання індивідом труднощів в інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому, психологічному розвитку, визначення інтересів і потреб, шляхів подолання проблеми, що допомагає досягти бажаних результатів у різних сферах життєдіяльності [2, с. 161].

Дослідниця О. Дронова виділяє такі характерні особливості соціально-педагогічної підтримки, як-то:

- зв'язок із наданням превентивної допомоги школяру у вирішенні його проблем у навчально-виховному процесі та соціальному середовищі;
- необхідність у ситуаціях, обумовлених не тільки розв'язанням проблем людини, а й попередженням їх виникнення у процесі соціалізації;
- адресність надання особистості або групі з метою запобігання, ослаблення або усунення причин, які виступають

факторами ризику, що перешкоджають їхньому саморозвитку, самореалізації;

- спрямованість на розвиток адаптаційних здібностей особистості, її особистісне зростання у взаємодії із соціальним середовищем [1, с. 39–40].

Для з'ясування особливостей соціально-педагогічної підтримки у контексті нашого дослідження зосередимося на визначенні понять “переселенці” та “вимушені переселені”.

Дослідники по-різному підходять до визначення поняття “міграція”, але сходяться в одному, що міграція (від лат. *migratio* – переселення) означає процес переміщення людей, які перетинають кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди чи на тривалий термін. За визначенням ООН, міграцією вважається переміщення осіб на термін більш ніж шість місяців.

Слід зазначити, що в соціології існує також низка класифікацій міграції завдяки різним підходам науковців. Але нас більше цікавить саме соціально-педагогічний аспект проблеми, тому зупинимось на тій класифікації, що дає змогу розглянути досліджувану нами проблему.

Стосовно переміщення розрізняють: внутрішню та зовнішню міграцію; добровільну, примусову і вимушену міграцію.

Внутрішня міграція – переселення, переміщення населення всередині країни.

Зовнішня міграція – переміщення населення з однієї країни до іншої зі зміною місця постійного проживання назавжди або на тривалий період [5].

Для зовнішньої міграції характерні такі процеси як: *імміграція* (від лат. *immigrare* – вселяюся) – це в'їзд в країну на постійне або довготривале проживання громадян іншої країни; *еміграція* (від лат. *emigrare* – виселення) – переселення громадян в іншу країну на постійне або довготривале тимчасове проживання; *рееміграція* – це виїзд іммігрантів з країни імміграції або повернення емігрантів на батьківщину.

Добровільна міграція здійснюється людиною з власної волі у пошуках кращого місця роботи, житла тощо.

Примусова міграція – виселення або вигнання без бажання особи, тобто ситуація, коли мігрант позбавлений права вибору,

а переміщення здійснюється за наказом влади чи примусом інших осіб [6, с. 340–343].

Вимушена міграція передбачає зміну місця проживання на певний час або назавжди у супереч бажанням людей, до якої спонукають війни, голод, переслідування, стихійні лиха (наслідки землетрусів, повеней, промислових аварій тощо). У таких випадках у мігранта все ж залишається право мінімального вибору, наприклад часу чи напрямку міграції [4, с. 143; 10, с. 29].

Слід зазначити, що серед вимушених мігрантів можна виділити дві категорії:

- ті, які були вимушені залишити країну походження або місце постійного мешкання, перетнули державний кордон та опинилися у становищі, подібному до становища біженців, але залишилися під захистом свого уряду;
- ті, які, хоча й залишились в кордонах своїх країн, були вимушені покинути місце свого постійного мешкання або припинити звичайну економічну діяльність через те, що їхнє життя, безпека або свобода опинилися під загрозою внаслідок насильства, збройного конфлікту або внутрішнього безладдя.

Однією з найбільш значних у кількісному аспекті та однією з найскладніших у соціальному вимірі груп вимушених мігрантів є біженці.

За своєю етимологією терміни “мігранти” і “біженці” близькі й означають осіб, що змінили (тимчасово чи назавсім) місце свого проживання. Однак біженці є особливою групою, яка досить суттєво відрізняється від інших груп мігрантів, має свій особливий статус та потребує особливих підходів у соціальній роботі. Тому і у міжнародному праві, і юридичних системах ряду держав розуміння цих та інших визначень є різним. Відповідно, зміст і основні аспекти технології соціальної роботи з мігрантами багато в чому детермінуються тим, до якого розряду, за своїм соціальним і юридичним статусом, вони належать: мігранти, іммігранти, біженці, переміщені особи і переселенці.

За визначенням Конвенції ООН про статус біженців (ухваленій 28 липня 1951 р.), біженці – це особи, що були змушені залишити свою країну “через обґрунтовані побоювання, що їх будуть переслідувати з расових, релігійних, національних причин, за належність до визначеної соціальної групи чи за політичні переконання”.

Відповідно до Закону України “Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту”

від 08.07.2011 № 3671-VI, біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Оскільки більшість переселенців із зони АТО залишаються в Україні, то вони є внутрішніми переселенцями і отримують статус внутрішньо переміщених осіб.

Внутрішньо переміщені особи – це громадяни України, особи без громадянства або іноземці, які легально проживають на території України, які були змушені залишити свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема, в результаті/або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих, і які не перетинали міжнародно визнаний кордон України.

Виходячи з вище визначеного розгляду понять щодо мігрантів та переселенців, категорію ***діти із сімей вимушених переселенців*** розумітимемо, як діти, які були змушені залишити місця звичайного проживання на території Донбасу чи Криму, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, окупації, проявів насильства, порушень прав людини, які не перетинали міжнародно визнаного кордону України.

Відповідно до визначення понять “діти із сімей вимушених переселенців” та “соціально-педагогічна підтримка”, будемо розуміти ***соціально-педагогічну підтримку дітей із сімей вимушених переселенців*** як систему заходів суб’єктів соціально-педагогічної роботи, спрямовану на надання допомоги дітям вимушених переселенців з Криму та Донбасу, де триває військовий конфлікт, у процесі їх соціалізації, орієнтованої на визначення інтересів і потреб, створення умов для успішної адаптації до нових умов поселення, подолання стресу, поліпшення соціально-психологічного стану.

Література

1. Дронова Е. Н. Социально-педагогическая поддержка подростков в деятельности социального педагога общеобразовательной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / Дронова Елена Николаевна. – Барнаул, 2004. – 200 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
3. Кочерга И. В. Социально-педагогическая поддержка педагогов среднего профессионального образования с синдромом эмоционального выгорания : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук: 13.00.08 / Ирина Владимировна Кочерга. – Майкоп, 2007. – 23 с.
4. Мазин А. Теоретические аспекты миграции населения // Народонаселение. – 2001. – №1. – С. 132–146.
5. Тихомирова Л., Тихомиров М. Юридическая энциклопедия / под ред. М. Ю. Тихомирова. – М., 1997. – 516 с.
6. Сови А. Общая теория населения. Т. 2: Жизнь населений / пер. с франц. Ф. Р. Окуневой. – М. : Прогресс, 1977. – 520 с.
7. Філоненко М. Психологія спілкування : навч. посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

Ю. М. Жданович

Социально-педагогическая поддержка детей вынужденных переселенцев как научная проблема

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье обоснована актуальность проблемы социально-педагогической поддержки детей вынужденных переселенцев в условиях современной социально-политической ситуации в государстве. Рассмотрены различные подходы к определению понятия социально-педагогической поддержки. Проанализирована педагогическая, психологическая и социологическая литература по данной проблеме. Раскрыта сущность понятий “дети из семей вынужденных переселенцев”, “социально-педагогическая поддержка детей из семей вынужденных переселенцев”.

Ключевые слова: социально-педагогическая поддержка, вынужденные переселенцы, переселенцы из зоны АТО.

Yu. M. Zhdanovych

Social-Pedagogic Support for Children of Internally Displaced Persons as a Scientific Problem

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

As a result of the forced migration, the number of social, political, psychological problems has significantly increased. It is children that suffer most in this situation. Experiencing the stress of being in the zone of military conflict, migration, adaptation to new conditions of stay could negatively affect the development of the individual, his (her) mental and physical health. It makes urgent the need of social and educational support for children from families of forced migrants in places of their temporary settlement.

The article tells about the relevance of social and pedagogical support for children of forced migrants in the current social and pedagogical situation in the country. Different approaches to the definition of social and pedagogical support are reviewed, and the corresponding pedagogical, psychological and sociological literature is analyzed. The article reveals the essences of the concepts “children from families of internally displaced persons”, “social and pedagogical support for children from families of internally displaced persons”.

Keywords: *social and pedagogical support, forced migrants, migrants from the ATO area.*

References

1. Dronova, Ye. N. (2004). *Sotsyalno-pedagogicheskaiia podderzhka podrostkov v deiatelnosti sotsialnogo pedagoga obshcheobrazovatelnoi shkoly* [Socio-pedagogical support of adolescents in the activities of comprehensive school social educator]. (Doctoral dissertation, Barnaul).
2. Zvierieva, I. D. (Ed.). (2012). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery* [Encyclopaedia for specialists of social sphere]. – Kyiv, Simferopol: Universum.
3. Kocherha, Y. V. (2007). *Sotsyalno-pedagogicheskaiia podderzhka pedagogov srednego professyonalnogo obrazovaniia s syndromom emotsyonalnogo vygoraniia* [Social-pedagogical support of teachers of secondary vocational education with burnout] (Dissertation Abstract, Maikop).
4. Mazin, A. (2001). Teoreticheskiie aspekty migratsyi naseleniia [Theoretical Aspects of Population Migration]. *Narodonaseleniie*, 1, 132-146.
5. Tykhomyrov, M. Yu. (Ed.). (1997) *Yuridycheskaiia entsyklopediia* [Legal encyclopedia]. Moscow.
6. Sovi, A. (1977). *Obshchaia teoriia naseleniia: Vol. 2.* [The general theory of population]. Moscow: Progress.
7. Filonenko, M. (2008). *Psykhohohiia spilkuvaniia* [Psychology of communication]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.